

20. Шпиц Р.А. Первый год жизни: психоаналитическое исследование нормального и отклоняющегося развития объектных отношений / Р.А. Шпиц, В.Г. Коблинер / [пер. с англ.]. – М. : Геррус, 2000. – 384 с.

УДК 159.922

ПРОБЛЕМА ЕГОЦЕНТРИЗМУ В ЭТИКО-МОРАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Турбан В.В.

В статті розглядається проблема егоцентризму в етико-моральному розвитку особистості. Представлені підходи до трактування й розуміння поняття егоцентризму та його вплив на етико-моральне становлення особистості.

Ключові слова: *егоїзм, егоцентризм, егоцентризм особистості, етико-моральний розвиток, особистість.*

В статье рассматривается проблема эгоцентризма в этическо-нравственном развитии личности. Представлены подходы к трактовке и пониманию понятия эгоцентризм и его влияние на этическо-нравственное становление личности. Анализируются виды эгоцентризма и закономерности этическо-нравственного развития личности.

Ключевые слова: *эгоизм, эгоцентризм, эгоцентризм личности, этическо-нравственное развитие, личность.*

In the article addresses the problem of self-centeredness in ethical and moral development of the individual. The presented approach to the interpretation and understanding of the concept of self-centeredness and its impact on ethical and moral identity formation. Analyzes the types and patterns of self-centeredness ethical and moral development of the individual.

Keywords: *selfishness, self-centeredness, self-centeredness personality, ethical and moral development, personality.*

Актуальність теми даного дослідження є очевидною принаймні з двох причин: перша – це соціально-психологічна специфіка сучасної культури, в якій відбувається формування моральності особистості; друга – це необхідність розв'язання тих суперечностей, які простежуються в психологічних працях, присвячених проблемі егоцентризму.

Звертаючись до ситуації сучасного буття, зазначимо, що нині, в умовах глобалізації, панування масової культури і поширення електронних засобів масової комунікації, спостерігається нівелювання усіх тих ціннісних систем і моральних норм, які ми сприймаємо як традиційні. І в цім контексті, цілком зрозуміло, утруднюється процес моральної соціалізації, адже і сама моральна норма перестає сприйматися як річ непорушна. Відповідно, нівелюється заборонний і настановчий зміст моральних норм. І на нашу думку, егоцентризм в цьому процесі відіграє не останню роль.

Поняття "еґоцентризм" не має однозначного тлумачення, а психологічна природа еґоцентризму, незважаючи на тривале вивчення, ще й досі в достатній мірі не досліджена. Більше того, нерідко сплутуються поняття "еґоїзм", "еґоцентризм".

Проте незважаючи на великий інтерес дослідників, еґоцентризм відзначається термінологічною невизначеністю, різночитанням і привнесенням дещо різних змістів. Етимологічний зміст поняття "еґоцентризм" дозволяє встановити його спорідненість з поняттями "еґо", "еґоїзм", тобто всі вони походять від слова "еґо", що в перекладі з латинської означає – "я".

"Еґоїзм", "еґотизм", є запозиченнями з французької мови, а також книжними утвореннями від "еґо". Термін "еґоцентризм" латинського походження: еґо – "я", centrum – "центр". Еґоїзм тлумачиться як себелюбство, перевага своїх особистих інтересів над громадськими та інтересами інших людей. Еґотизм – перебільшена думка про особистість, про свої достоїнства; самозакоханість. Еґоцентризм – переконання, яке ґрунтується на визнанні індивідуального "я" людини центром усієї світобудови (3, 6, 15, 22, 23, 24, 27, 28, 30).

В інших джерелах еґоїзм (від франц. eґoїsme < лат. eґo я) виступає як надання переваги особистісним інтересам замість суспільним. Еґотизм (від франц. eґoтiсme < лат. eґo я) – перебільшена думка про себе, власну особистість. Еґоцентризм (лат. eґo я + centrum центр) – погляд на себе як центр Всесвіту, крайня форма еґоїзма (22, 30). Спорідненість вищеназваних слів спричинює ототожнення понять: еґоїзм, еґотизм, еґоцентризм.

В українських, російських, іншомовних (англійських) словниках спостерігається сплутування цих понять (10, 7, 1). Так, "еґо" – в першому, філософському значенні – суб'єкт, еґо, мисляча особистість, моє "я". У другому, розмовному значенні – еґоїзм. Далі, еґоцентри́к – еґоцентричний, еґоїстичний. Тобто наявне повне сплутування понять. Цікаво, що еґотизм перекладається як зарозумілість, самозакоханість. А ось еґотист перекладається як еґотист, еґоцентрист, як слова – синоніми (1).

Існують спроби розвести ці поняття (3, 28, 30). Так еґо у філософському значенні представлено як я (сам); суб'єкт думки; в жартівливому значенні – власна персона. Далі, еґоцентри́к перекладається як крайній індивідуаліст, еґоцентрист; прибічник чи послідовник еґоцентризму, соліпсизму. Слово еґоцентризм тлумачиться як крайній еґоїзм чи індивідуалізм, а також еґоцентризм, соліпсизм. Тобто еґоцентризм є крайнім ступенем вираження еґоїзму, індивідуалізму. Крім того, слово "еґоцентризм" тут є близьким за значенням до поняття соліпсизм. Філософський енциклопедичний словник пояснює термін "соліпсизм" як крайню форму суб'єктивного ідеалізму, у який єдиною реальністю визначається лише мислячий суб'єкт (30).

Слово еґоїзм перекладається як еґоїзм, себелюбність. Крім того, вводиться слово eґoїty – індивідуальність, сутність (мого) "я". Також про-

понується слово еготеїзм, як рідковживане, містичне, що означає самообожнення. Далі, еготизм трактується як зарозумілість, самозакоханість. Окрім того, пропонується слово egotize, яке означає безперервно говорити, думати про себе. Відповідно виникло слово "егоцентризм", тобто той, хто понад усе ставить своє "я", егоїст і егоцентризм водночас (1, 13).

В Українському педагогічному словнику (7, с.109) егоцентризм трактується як :

- 1) філософський і етичний принцип, за яким індивідуум, особистість вважається центром Всесвіту;
- 2) негативна хвороблива риса характеру, яка проявляється в крайньому індивідуалізмі, егоїзмі;
- 3) своєрідність психіки дитини дошкільного віку (за Ж.Піаже).

Таким чином, має місце ототожнення та підміна одного поняття іншим. Звідси часто егоїзм, егоцентризм тлумачаться як однозначні. Слово індивідуалізм має інший корінь, проте семантично близьке до поняття егоїзм, егоцентризм, тому часто ототожнюється з ними.

Отже, слова "егоїзм", "egotизм", "егоцентризм" є похідними від слова "его", ці поняття віддзеркалюють природу одного явища, суть "я". Природно, що коли етимологія вищеназваних слів близька, то й у суспільних науках ці поняття розглядаються в одній низці (10,).

Відповідно і у філософській спеціальній літературі поняття "егоїзм" та "егоцентризм" розглядаються як близькі і протиставляються поняттю "альтруїзм". У даному випадку егоїзм виступає як "принцип життєвої орієнтації в соціальній дійсності, який полягає в перетворенні приватних інтересів на основний мотив діяльності та головний критерій оцінки й ставлення до суспільства й оточуючих" (Дробницький, 1970). Навпаки, "альтруїзм" – "етичний принцип, що передбачає безкорисну турботу про "благо ближнього", про благо іншої людини. Суспільні відносини з точки зору альтруїзму розглядаються як стосунки між окремими особистостями, спрямовані на пом'якшення егоїстичних прагнень людей.

Поняття "егоцентризм" у філософії обумовлює "ставлення до світу, що характеризується зосередженістю на своєму індивідуальному "я", крайня форма егоїзму". Крім того, егоцентризм призводить до соліпсизму як "крайньої форми суб'єктивного ідеалізму, в якій безсумнівно реальною визнається тільки мислячий суб'єкт, а все інше оголошується існуючим лише у свідомості індивіда" (30).

Егоцентризм у філософській науковій літературі розглядається як суб'єктивно – ідеалістичний філософський та етичний принцип, згідно з яким індивідуум, особистість, "я" вважається центром Всесвіту. Нерідко цей принцип покладено в основу вчення про особистий інтерес, особисту користь, яка стала основою моралі (30). Поруч з цим існує погляд на егоцентризм як "хворобливу рису характеру, що виявляється в крайньому егоїзмі, індивідуалізмі" (10).

Дослідження поняття егоцентризму слід вивчати на ґрунті принципу історизму. Наведені вище трактування понять "егоїзм", "еготизм", "егоцентризм" віддзеркалюють характерні риси особистості, відбивають особистісні інтереси.

Визначаючи сутність егоцентричної особистості, М.Бердяєв писав: "Я" може бути егоцентричним, таким, що самостверджується, роздувається, нездатним вийти в іншого" (2, с.77).

На відміну від егоїста, егоцентрист взагалі не може реально оцінювати ситуацію, ефективно спілкуватися, він замикається у власному світі, страждає від самотності, здатен побачити світ тільки через призму свого "я". Тому, на думку М.Бердяєва, "людина є істота егоцентрична, проте це не значить, що вона любить себе". Егоцентризм руйнує особистість. З точки зору М.Бердяєва, егоцентрична людина позбавлена особистості, живе не в реальному, а у фантазмагоричному світі, сповненому ілюзій. Наслідком егоцентризму є роздвоєння особистості. "Егоцентризм викривляє всі перспективи життя, усе видно в хибному освітленні, нічому не визначене належне місце" (2,с. 107).

Оскільки витоки егоцентризму в первородному гріхові, усі грішні егоцентризмом. Головний вихід з егоцентризму, на думку М.Бердяєва, це смирення, віра в себе як частину Божественного, духовний розвиток особистості.

На противагу цьому, Ф.Ніцше мав інший погляд на егоїстичні прояви особистості. Він вважав, що любов, альтруїзм – прояв слабкості й самозаперечення, вони типові для рабських душ, які не здатні боротися за свої бажання й намагаються здобути бажане через любов. Альтруїзм і любов до людей – ознака виродження (12). Однак Ф.Ніцше вважав, що існує протиріччя між любов'ю до інших і любов'ю до себе. "Любити іншу людину – це добродієність, якщо кохання випливає з внутрішньої сили, але воно – порок, якщо випливає з нездатності людини бути самою собою" (13, с. 44).

О.Вейнінгер твердив, що поняття "Я" і "Ти" співвідносні. Там, де існує свідомість свого "Я", є й усвідомлення наявності "Я" в інших людей. Проголосивши цінність людської особистості, О.Вейнінгер визначає її тільки в співвідношенні з іншими особистостями (5).

Отож, у філософії егоцентризм виступає похідним від егоїзму, це суб'єктивна позиція індивіда, зацикленого в рамках власного его, "я". В психологічній літературі поняття "егоцентризм" вперше було описане Ж.Піаже (16, 17, 18). Він характеризував егоцентризм як стадію розвитку мислення дитини, що ототожнює свою точку зору з точками зору інших, як стан, коли дитина сприймає світ зі своєї точки зору, яка є для неї абсолютною.

В психології егоїзм розглядається як ціннісна орієнтація суб'єкта, яка характеризується переважанням особистісних інтересів над суспільними. Розвиток егоїзму та формування егоїстичної спрямованості особи-

стості пояснюється недоліками виховання. Коли батьки стимулюють закріплення неадекватно високої самооцінки, егоцентризм дитини. Тобто, егоцентризм виступає первинним фактором по відношенню до егоїзму, хоча в деяких західних джерелах егоїзм є природженою якістю людини.

Пізніше Ж.Піаже писав про егоцентризм як фактор пізнання. Пізнавальна позиція дитини від 3 до 6 років, як вважав Ж.Піаже, характеризується безпосереднім ставленням до об'єктів, нездатністю зрозуміти іншу точку зору через обмеженість життєвого досвіду.

Однак М.Доналдсон вважає, що труднощі, яких зазнають діти, пов'язані не з їхньою нездатністю до децентрації, а з їх нерозумінням суті завдання. На підтвердження цієї думки вона посилається на працю Д.Х'юза, який повторив експеримент Ж.Піаже в ситуації, більш значущий для дитини. Їй дуже докладно пояснювали завдання доти, доки не одержували правильної відповіді. Помилки робилося мало. Згодом завдання ускладнювалося. Дитина успішно справлялася з завданнями, а успішне рішення означало, що дитина цілком здатна до децентрації (8).

Л.Фрідман, посилаючись на експерименти Н.Мізіної, довів правильність висновків Ж.Піаже і помилковість позиції М.Доналдсон, Д.Х'юза (31). Суть міркувань Л.Фрідмана зводиться до того, що завдання, які пропонувалися в експериментах Ж.Піаже та Д.Х'юза, з математичного погляду одного порядку, тобто це завдання на орієнтування в просторі. В обох випадках досліджувалася наявність у дітей пізнавального егоцентризму. Л.Фрідман доходить висновку, що існують два види орієнтування в просторі: перший – встановлення положення об'єкта на площині чи в просторі відносно суб'єкта пізнання; другий – встановлення взаємного розташування об'єктів на площині чи в просторі. У першому випадку суб'єкт є центром відносно якого він сам установлює положення в просторі того чи іншого об'єкта пізнання. У другому випадку виступає в ролі оцінювача взаємного положення візуально сприйманих об'єктів. Лише доросла людина з розвинутим сприйманням і мисленням має ці два види орієнтування в сукупності, в єдності.

Як вважає Ж.Піаже, розвиток знань про себе, про навколишній світ виникає в дитини із соціальної взаємодії. Носієм цієї взаємодії є суспільство. Суспільство виступає для дитини згідно з концепцією Ж.Піаже, як сума соціальних стосунків, серед яких можна виділити два крайні типи: відношення примусу та відношення кооперації.

Відношення примусу нав'язують дитині систему обов'язкових правил. Ці стосунки характеризують сферу взаємин дитини й оточуючих її дорослих. Відношення примусу не сприяють розвитку мислення, а формують зовнішні уявлення про правила. Коли закони нав'язуються дитині дорослими, неминучими є судження за зовнішнім враженням. Соціальні стосунки між дорослими і дитиною, якщо вони спи-

раються на примус, не приводять до усвідомлення своєї суб'єктивності. А це одна з умов, як вважає Ж.Піаже, подолання егоцентризму.

Для того щоб усвідомити своє "я", слід звільнитися від примусу. Необхідна взаємодія поглядів. Ця взаємодія спочатку неможлива між дитиною й дорослим, тому що нерівність надто велика. Дитина прагне наслідувати дорослого і водночас захищати себе від нього, а не обмінюватися думками (16, 17).

Тільки з моменту встановлення взаємовідношень кооперації – цей момент докладно описується Д.Ельконіним (Ельконін, 1978) – у вигляді включення дитини в рольову гру, виникає потреба пристосуватися до світу інших людей. Зіткнення своєї думки з чужою викликає сумнів і необхідність доведення.

Дж.Брунер, який досліджував вплив цивілізації на розвиток пізнавальних здібностей, дійшов висновку, що діти, котрі виховуються в культурах з колективістичною орієнтацією, демонструють дещо інакше егоцентричну позицію в мисленні, ніж діти, які виховуються в культурах з індивідуалістичною орієнтацією(4).

Відоме положення Ж.Піаже про те, що інтелектуальний розвиток починається з егоцентричної стадії, якій властива нездатність до розрізнення внутрішнього та зовнішнього. За цією стадією слідує період "менш розвинутого егоцентризму", для якого характерне сплутування внутрішнього й зовнішнього. Тобто коли внутрішні психічні феномени приписуються неістотам – це явище анімізму; коли психічним процесам присвоюються ознаки неживого світу – це реалізм. Ці дві тенденції є формами дитячого мислення. На ґрунті цих тенденцій формується розрізнення зовнішнього та внутрішнього.

Проте Дж.Брунер вважає, що в колективно орієнтованих суспільствах такого розрізнення немає через те, що світ тут уявляється лише на рівні реальності. Більше того, він зазначає, що здатність бачити світ через призму свого "я" притаманна здоровим, доглянутим, обізнаним дітям цивілізацій з індивідуалістичною орієнтацією. Навпаки, в культурах, де індивідуалістична орієнтація не має підтримки, дитина не усвідомлює своїх власних психічних властивостей, не відокремлює їх від фізичного світу, звідси й відсутнє усвідомлення суб'єктивізму особистості (4).

На підставі експериментів Р.Олвер, Л.Рейч, Дж.Хорнсби, Дж.Брунер робить такий висновок: "недиференційований егоцентризм, який призводить до реалізму, є діаметрально протилежним егоцентризмові того роду, котрий веде до схильності розглядати всі фізичні явища як створені людиною чи для людини. Ця тенденція міцно пов'язана з анімізмом. Егоцентризм ... характерний для індустріальних суспільств з індивідуалістичною орієнтацією" (4, с.329).

Л.Обухова, котра досліджувала вчення Ж.Піаже про інтелектуаль-

ний розвиток дитини, стверджує, що "егоцентризм – це спонтанна позиція, яка керує психічною активністю дитини в її вибоках; вона зберігається на все життя в людей, що залишаються на низькому рівні психічного розвитку" (14, с.153). Крім того, вона доходить висновку, що егоцентризм свідчить про те, що зовнішній світ не діє безпосередньо на розум людини, ідеї суб'єкта багато в чому є продуктом його власної активності. Вони можуть змінюватися відповідно до пізнавальної позиції (14).

А.Запорожець, Л.Венгер, Б.Петров уявляють егоцентризм як особливість дитячого мислення, яка виявляється в здатності до оцінки навколишнього з власної точки зору (9, 11). Це стадія розвитку мислення дитини (3-7 років), проміжком між аутистичним мисленням і розумним. Його наслідками є синкретизм, нечутливість до протиріч, неусвідомленість (19).

К.Поліванова, трактуючи поняття "егоцентризм", пов'язувала його з "пізнавальною позицією суб'єкта, який займає свою єдино можливу для нього точку зору і не здатен враховувати інші точки зору й позиції. На відміну від егоїзму поняття егоцентризм не несе морального навантаження" (25).

Універсальний словник-енциклопедія, пропонуючи трактування поняття "егоцентризм", зазначає, що це "позиція, спосіб мислення, якому притаманна тенденція до тлумачення дійсності з точки зору власної особи". Тобто автори словника-енциклопедії також відносять егоцентризм до пізнавальної позиції (28).

У підручнику "Психологія" за редакцією О. Крилова зауважується, що наочно-дійове мислення дитини, а нерідко й дорослого, характеризується егоцентризмом, тобто "неможливістю абстрагуватися від дуже вузької й жорсткої системи стосунків між собою як носієм думки та речами й іншими людьми"[(20, с. 152). Таким чином, у даному випадку егоцентризм виступає пізнавальною позицією особистості.

В.Аверін зазначає, що якісна своєрідність мислення дошкільника – егоцентризм – "центральна особливість мислення, прихована розумова позиція дитини" (Аверін, 1998, с.273). Дана позиція характерна для інтуїтивного, наочного мислення, 2 – 6/7 років.

Зміст даного явища полягає в тому, що дитина бачить об'єкти такими, якими вони є в її безпосередньому сприйнятті. Дитина сприймає навколишній світ зі своєї точки зору. "Егоцентризм означає відсутність у дитини усвідомлення власної суб'єктності, а з нею й відсутність у дитини об'єктивної міри речей" (Аверін, 1998, там само). Звідси нездатність розуміти інші точки зору.

Існує погляд на егоцентризм як на неявну розумову позицію, з якої випливають синкретизм, однопорядковість, трансдукція, егоцентричне мовлення дитини. Для подолання егоцентризму, з точки зору авторів, потрібно, щоб дитина оволоділа внутрішніми операціями зворотної думки, відійшла від реалізму, тобто на взаємодії асиміляції та акомодатії ґрунтується перехід від реалізму до об'єктивності (14, 25).

Г.Крайг, розглядаючи егоцентризм у рамках когнітивного розвитку дитини, зазначає, що "егоцентризм – пізнавальна позиція відносно світу, який розглядається його володарем з єдиної можливої точки зору – стосовно до себе. Діти не здатні відділити від зовнішнього світу сферу свого існування і власних можливостей (Крайг, 2000, с.365).

Ф.Райс відзначає прояв егоцентризму в підлітковому віці, який відрізняється від егоцентричного мислення дошкільників. "Нова форма" егоцентризму виражається в синдромі "уявної аудиторії", "міфі власної винятковості" (Райс, 2000, с.180).

Таким чином ми визначили коло науковців, які розглядають егоцентризм як стадію у розвитку мислення дитини, пізнавальну позицію.

Крім того, є уявлення про егоцентризм як якість особистості, чинник розвитку особистості. Так, К.Платонов визначає егоцентризм – якістю особистості, тільки на відміну від егоїзму основною метою має не користь, а ствердження власного я, його виключності (19, с.168).

К.Абульханова-Славська вважає, що егоцентрична позиція суб'єкта є монологічною; настанови, когнітивні схеми мають індивідуалізований характер. Тому вона виділяє егоцентричний особистісний тип.

А.Маслоу доходить висновку, що егоцентризм справляє позитивний вплив на розвиток особистості, якщо вона сама має високу мотивацію до власного розвитку.

К.Хорні, розробивши знамениту теорію неврозів, відзначала егоцентричність невротиків, тим не менш твердила, що егоцентризм становить моральну проблему, оскільки змушує інших бути засобом задоволення особистих потреб невротика (Хорні, 1997).

І.Якубик, що досліджував структуру "Я" як основний елемент характеру, виділяє типи регуляції поведінки, серед яких егоцентричний, алоцентричний, соціоцентричний, альтруїстичний (див. про це Либин, 1999, с. 202). Тобто в даному випадку егоцентризм є типом регуляції поведінки.

Крім того, існує погляд на егоцентризм як на спосіб обробки інформації. А.Анцупов, А.Шипілов твердять, що "психіка обробляє інформацію, яка надходить, на основі принципу егоцентризму вже сотні мільйонів років" (Анцупов, Шипілов, 1999, с. 284). Далі автори стверджують, що такий спосіб обробки інформації сприяє виживанню індивіда, хоча буває, що призводить до незрозуміння того, що інша точка зору може відрізнятися від власної.

Слідом за Ж.Піаже, котрий розглядав егоцентризм як чинник пізнання, спонтанну розумову позицію в розвитку дитини, багато дослідників трактують егоцентризм як пізнавальну позицію. В.Аверін, Дж.Брунер, Г.Крайг, Л.Обухова, К.Поливанова, Ф.Райс, Л.Фрідман розглядають егоцентризм як пізнавальну позицію. Н.Пов'якель розглядає егоцентризм як особистісну детермінанту мислительної діяльності

особистості. К.Хорні говорить про егоцентризм як моральну проблему. М.Жамкоч'ян, А.Маслоу, І.Палій, Т.Пашукова відзначають егоцентризм у ролі особистісної детермінанти.

К.Абульханова-Славська розглядає егоцентризм у межах соціально-психологічної позиції особистості, звідси висувається егоцентричний особистісний тип.

Таким чином, явище егоцентризму багатогранне й складне за своєю природою. Загалом, у психології егоцентризм розглядається як пізнавальна позиція, чинник пізнання, хоча існують погляди на егоцентризм як крайню форму егоїзму, етичний принцип. Традиційно в психологічній науці егоцентризм в основному розглядається як стадія мислення, притаманна розумовому розвитку дітей, як пізнавальний чинник.

У світовій та вітчизняній психологічній науці егоцентризм розглядається як особливість допоняттєвого мислення, пізнавальний чинник, етичний принцип, тип регуляції поведінки, спосіб обробки інформації, особистісна детермінанта, особистісний тип.

На підставі узагальнення підходів до визначення поняття "егоцентризм", ми схильні роз'єднати: "егоцентризм" та "егоцентризм особистості". Перше ми розглядаємо як специфічну неусвідомлену пізнавальну позицію, що опосередковує процес пізнання суб'єктивним сприйняттям світу. Центрування, фіксованість на випадкових об'єктах зумовлюють психологічні особливості дитячого мислення: анімізм (внутрішні психічні феномени приписуються неістотам), синкретизм (намагання все зі всім пов'язувати), реалізм (психічним процесам приписуються ознаки неживого світу, трансдукцію (перехід від часткового до часткового, уникаючи загальне), нечутливість до суперечностей. Друге поняття характеризує психологічне явище, яке утворюється з процесом соціалізації, розвитком умінь децентрації, коли егоцентризм з пізнавальної позиції трансформується в особистісну властивість, яка проявляється як детермінанта мисленнєвої діяльності, що характеризується зосередженням на власному "я", фіксованістю на обраних технологіях рішення, репродуктивною мисленнєвою позицією.

Кажучи про закономірності етико-морального розвитку особистості, ми насамперед вважаємо за потрібне привернути увагу до того, що даний розвиток відбувається за посередництва ставлення до авторитету і проходить такі стадії: 1) некритичне прийняття уособленого авторитету, 2) критичне прийняття уособленого авторитету, 3) заперечення уособленого авторитету, 4) прийняття абстрагованих цінностей, 5) прийняття форм уособлення абстрагованих цінностей.

Закономірності проявляються і в існуванні видів егоцентризму - занижений, стабільно-адекватний і завищений.

До психологічних особливостей зв'язку егоцентризму з етико-моральним розвитком особистості відноситься те, що, представники

кожного зі згаданих видів егоцентризму по-різному сприймають моральні норми.

Особам, яким властивий стабільно-адекватний вид егоцентризму, властиве критичне ставлення до моральних норм. При цьому соціокультурні цінності приймаються ними як особистісно значущі.

Представникам заниженого виду егоцентризму властиве стереотипно-схвальне сприйняття моральних норм і неприйняття критичних суджень, які ставили під сумнів моральні нормативи, або ж усталені соціальні практики.

Представники завищеного виду егоцентризму сприймають моральні норми й усталені практики як непохитні, тобто такі, які неможливо змінити, і більше того – не варто ставити під сумнів. Однак, при цьому, представники цього виду егоцентризму ставляться до норм і практик негативно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология : Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 551 с.
2. Бердяев Н.А. Мир объектов: опыт философии одиночества и общения / Мир философии: в 2т. - М., 1991, Т.2., -234с.
3. Большая советская энциклопедия: В 30-ти т. / Гл. ред. А.М. Прохоров, – М.: Советская энциклопедия, 1978. – Т.29. – 640 с.
4. Брунер Д. Психология познания: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1977.- 412 с.
5. Вейнингер О. Пол и характер. – М.: ТЕРРА, 1992. – 480 с.
6. Головашук С.І. Словник-довідник з правопису та слововживання / АН УРСР Ін-т мовознавства; За ред. В.М.Русанівського. – К.: Наукова думка, 1989. – 832 с.
7. Гончаренко Семен. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376с.
8. Доналдсон М. Мыслительная деятельность детей: Пер. с англ. – М.: Педагогика, 1985.-192 с.
9. Запорожец Л.А. Психологические особенности развития у подростков объективного отношения к себе и другим как компонента нравственного поведения: Автореф. дисс. ...канд. психол. наук: 19.00.07/ АПН СССР НИИ общей и педаг. психол.-М., 1989. – 24с.
10. Короткий психологічний словник./За ред. В.І.Войтка.- К.: "Вища школа", 1976. – 192 с.
11. Краткий психологический словарь-хрестоматия / Сост. Б.М.Петров. – М.: Высшая школа, 1974. -134с.
12. Ницше Фридрих. Воля к власти. Полн.собр. соч. 9 т. -М. 1910. – С. 246, 326, 369, 373.

13. Ницше Фридрих. Так говорил Заратустра: Книга для всех и ни для кого. Пер. с нем. – СПб.: Тип. Акц. общ. Типографского дела, 1913. – 370 с.
14. Обухова Л.Ф. Детская психология : теории, факты, проблемы. -М.:Тривола, 1995. -360 с.
15. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов. / Под ред. Н.Ю.Шведовой. – 20-е изд. -М.: Русский язык, 1988. – 750 с.
16. Пиаже Ж. Психология интеллекта /Избранные психологические труды.- М.: Просвещение, 1969. – С.102-108.
17. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка: Пер. с франц.- М.: Педагогика, 1994. – 528с.
18. Пиаже Ж. Генетический аспект языка и мышления / Психоллингвистика. -М.: Прогресс, 1984. – С. 325 – 335.
19. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий: Учеб. пособие для учеб. заведений профтехобразования. – 2-е изд., перераб. и доп. -М.: Высшая школа, 1984. -174с.
20. Психология. Учебник./ Под ред. А.А.Крылова. -М.: Проспект, 1999. -584 с.
21. Психологія особистості: Словник – довідник. /За ред.П.Горностая, Т.Титаренко. – К.:Рута, 2001.-320с.
22. Словарь иностранных слов./ Спец. ред. А.Г.Спиркина, И.А.Ачкурина, Р.С.Карпинской. – 7-е изд., перераб. -М.: Русский язык, 1979. – 624 с.
23. Словарь русского языка: В 4-х т/ АН СССР, Институт русского языка. Под ред. А.П.Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Русский язык, 1984. -Т.4: С – Я.- 794 с.
24. Словник-довідник з правопису та слововживання./ АН УРСР Ін-т мовознавства. За ред. В.М.Русанівського. -К.: Наукова думка, 1989. – 832 с.
25. Справочник по психологии и психиатрии детского и подросткового возраста./ Под ред. С.Ю.Циркина. – СПб.: Питер, 1999. – 752 с.
26. Столин В.В. Самосознание личности. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. -285 с.
27. Украинский Советский Энциклопедический Словарь: В 3 т./ Отв ред. А.В.Кудрицкий. -К.: глав. Ред. УСЭ, 1987. – Т.3. -772 с.
28. УСЕ Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. М.Попович. – К.: Ірина, 1999. – VII + 1551 с.
29. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе. – М.: Педагогика, 1989. -208 с.
30. Философская энциклопедия: В 5-ти т./ Гл.ред Ф.В.Константинов. – М.: "Советская энциклопедия", 1970. -Т.5. – 740 с.
31. Фридман Л.М. Еще один взгляд на феномен Пиаже. //Вопросы психологии, 1999. – №6. – С. 48 -53.